

REFERENCES

1. Collection of Laws of the RSFSR and Decrees of Supreme Soviet Presidium of the RSFSR. 1946-1954 years (1955), Moscow, p. 81 (rus).
2. Usov S. A. (2003), *Political and legal problems of the Black Sea Fleet and Sevastopol in the context of the collapse of the Russian Empire and the Soviet Union: Historical and political analysis*, Abstract of thesis for the degree of doctor of Political Sciences after specialty 23.00.02, Moscow, 20 p. (rus).
3. Fedorovykh A. P. (2008), *Problem of Chornomorskiy Fleet in Russian-Ukrainian relations (1991-2000)*, Thesis for the degree of candidate of history sciences after specialty 07.00.02, Moscow, 314 p. (rus).
4. Makeyev B. I. (1998), Military-political and methodological problems of the Navy in the national security system Russia, Moscow (rus).
5. Rudnytskyi S. (1994), Why we want independent Ukraine?, Lviv, 294 p. (ukr).
6. Perepilitsya G. (1996), Major military trends in the Black Sea region: Ukrainian perspective, *Ukraine: Security Issues*, Moscow (rus).
7. Belitsker N. Bodruk O. (1997), Crimea as region a potential conflict, *Ethnic and regional conflicts in Eurasia in 3 books*, Moscow, Bk. 2: Russia, Ukraine, Belarus (rus).
8. Kasatonov I. V. (2002), Notes of Black Sea Fleet Commander, Moscow, pp. 67-69 (rus).
9. Chikin A. M. (1998), On Sundering. Black Sea Fleet: A Chronicle the confrontation (1992-1995), St. Petersburg, Moscow (rus).
10. Savchenko M. A. (1997), Anatomy of undeclared war (Krym. Sevastopol. Fleet), Kiev (rus).
11. Bagrov N. V. (1996), Crimea: a time of hope and anxiety, Simferopol (rus).
12. Gorbachev S. P. (1995-1998), Sevastopol in the third Defence: 1991-199 ... (trilogy), Sevastopol (rus).
13. Taras Kuzio (2007), Ukraine - Crimea - Russia, Triangle of Conflict, Stuttgart (engl).
14. Treaty between the USSR and the RSFSR on November 19, 1990 (1990), *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, № 49, Art. 637 (ukr).
15. Russian Ukraine. 1990 - 2000: A collection of documents, Moscow, Bk. 2, pp. 145-156, 293-295 (rus).
16. Fedorovykh A. P. (2008), *Problem Black Sea Fleet in Russian-Ukrainian relations (1991-2000)*, Thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.02, Moscow, 314 p. (rus).
17. Narochitskaya N. A. (2002), Russia and Russian in world history, Moscow, p. 440 (rus).
18. Baburin S. N. (1998), Theory of State, Moscow, 235 p. (rus).
19. Ryzhkov M. I. (1998), The Return into politics, Moscow, p. 216 (rus).
20. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]*, 04. 06. 2010, № 39 (ukr).
21. *Uriadovyi Kurier [Governmental Courier]*, 30.04.2010, № 80 (ukr).
22. Khasbulatov R. I. (2011), The half life of USSR. How have disorganized superpower - (main witness. Sensational memoirs), Moscow, Book 1. Agony of the Soviet empire, pp. 457-482 (rus).
23. Kravchuk L. (2002), We have, what we have. Memories, thoughts, Kyiv, pp. 142, 144, 160 (ukr).
24. Bulletin of international agreements (1999), Moscow, № 10 (rus).

© Левик Богдан

Надійшла до редакції 03.04.2014

УДК 26-74(470+571)

МОІСЄЄНКО ЛАРИСА,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Красноармійського індустріального інституту
Донецького національного технічного університету*

РЕЛІГІЙНІ ПРАВА ДІТЕЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАКОНОДАВСТВА (КІНЕЦЬ ХІХ-ХХ ст.)

У статті на підставі аналізу широкого кола джерел та літератури зроблена спроба визначити обсяг та місце релігійних прав дітей у період із кінця ХІХ до кінця ХХ ст. У дослідженні проводиться аналіз законодавства двох різних політичних режимів, зокрема на території України. Показана залежність обсягу релігійних прав дітей від політики уряду та офіційної ідеології, принципів бачення ролі дитини та людини в суспільних відносинах. Автором визначена специфіка законодавства, указані чинники, що впливали на його формування, виділені його позитивні та негативні сторони.

Ключові слова: правовий статус; свобода світобачення; віросповідання; атеїзм; старообрядці; конфесії; ХІХ-ХХ ст.; Росія; Україна; СРСР.

Постановка проблеми. Майже вся історія людства насичена подіями, що у своїй основі мають ідею боротьби за права людини. Ця боротьба часто супровод-

жувалася жорстокістю та кровопролиттям. Одночасно вона ставала поштовхом до кардинальних змін у розвитку окремих держав, сприяла формуванню якісно

нових поглядів на роль та місце людини в суспільних відносинах [1].

Зародившись у надрах людської цивілізації, уявлення та поняття про права людини постійно розвивалися, розширювалися, трансформувалися. Під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів трактування прав людини набувало релігійного, етичного, філософського, політичного чи правового контексту. Сьогодні ідея прав людини залишається актуальною проблемою.

Провідне місце в правах людини займають права дитини, хоча до середини минулого століття дитина не розглядалася як самостійний суб'єкт права.

Питання про необхідність регулювання прав дітей на міжнародному рівні загострилося після закінчення Першої світової війни, коли були проаналізовані її згубні наслідки. У 1919 році був створений Лігою Націй Комітет дитячого благополуччя, який передбачав заходи спеціального захисту цієї найбільш вразливої категорії суспільства. Але тільки 20 листопада 1989 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, що закріпила дитину в якості самостійного суб'єкта права [2].

Утім, слід визнати, що жодна держава у світі не може претендувати на те, щоб її визнали зразком у галузі виконання прав дитини. Навіть найдемократичніші та економічно розвинуті країни не можуть позбавитися таких явищ, як злочинність неповнолітніх, високий рівень дитячої смертності, зростання дитячої безпритульності. Усі ці фактори вказують на актуальність порушеної проблеми, необхідність її постійного вивчення як на національному, так і на міжнародному рівні [3].

У сучасній Україні не припиняється робота щодо вдосконалення системи охорони та захисту прав неповнолітніх та її відповідності вимогам сучасної правової держави. Із цією метою активізуються законодавчі ініціативи, у тому числі й у напрямку створення ювенальної юстиції. Тим більш актуальними є ретроспективний аналіз проблеми задля забезпечення історичної спадкоємності сучасного та минулого як важливої складової правової системи, урахування як позитивного, так і негативного досвіду, використання позитивного досвіду правового регулювання та відмова від застарілих недієвих механізмів.

Законодавство України гарантує дитині певні права та свободи, що підтверджується рядом міжнародних та національних документів. За визначенням багатьох дослідників, найбільш дискусійними залишаються в Україні питання щодо реалізації дітьми релігійних прав та впливу релігії на формування дитини. Як показав аналіз літератури, це питання не знайшло достатнього висвітлення та потребує прискіпливої уваги та аналізу з боку дослідників різних галузей.

Сучасне українське суспільство неоднозначно оцінює роль та місце релігії в житті людини. Причому оцінка залежить від різних факторів, у тому числі й від суто індивідуальних особливостей людини, її виховання та світобачення. У Конституції закріплені свободи світобачення та віросповідання, що передбачає право на свободу віросповідання, право без перешкод відправляти одноосібно або колективно релігійні культу та ритуальні обряди, вести релігійну діяльність в Україні. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або захисту прав та свобод інших людей. З іншого боку, в Україні церква відділена від школи та держави, таким чином релігійне (або атеїстичне) виховання та навчання здійснюється в сім'ї. Виходячи із цього, державі потрібно, з одного боку, створити всі умови для реалізації прав дитини, а з іншо-

го - не допустити їх порушення, у тому числі з боку батьків. У цьому питанні перетинаються юридичний та педагогічний аспекти. Перший пов'язаний із дією юридичних механізмів та втіленням законодавчих норм, другий представляє суб'єктивне розуміння обсягів прав дитини батьками та педагогами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Права та свободи дитини, механізми їх реалізації знайшли відображення в роботах як вітчизняних істориків, правознавців, педагогів, соціологів, так і дослідників ближнього та дальнього зарубіжжя. У вивченні окресленої проблеми можна виділити декілька етапів (дореволюційний, радянський, сучасний) та напрямків. Перший період характеризується еволюцією прав дитини одночасно з розвитком держави та становленням абсолютизму, зростанням впливу православної церкви, галузевою інституціоналізацією прав дитини, що певною мірою відображено в науковій, юридичній, публіцистичній літературі. Одночасно можемо знайти відображення в літературі і таких процесів, як вплив судової реформи 60-х рр. XIX ст., становлення та детальне правове регулювання інституту усиновлення, опіки та піклування, навчання та виховання дітей, регулювання дитячої праці, гуманізація карного законодавства щодо малолітніх правопорушників тощо. У роботах також відображені основні правові ідеї цього періоду, а саме: верховенство батьківської влади над дітьми [4].

Починаючи з другої половини XIX ст., з'являються роботи учасників та організаторів дитячої опіки [5, 6]. Вони цікаві для дослідників тим, що супроводжуються конкретними порадами та рекомендаціями.

Актуальною для вказаного періоду була й проблема підліткової злочинності. У дореволюційний період цій проблемі було присвячено багато робіт. Серед них роботи юристів-практиків, громадських діячів та істориків [7-9].

Отже, у першому періоді дослідників хвилював цілий комплекс питань, пов'язаних із правами дитини, але що стосується релігійних прав дитини, то ця тема не порушувалася, виходячи з очевидних причин (правового статусу дитини, специфіки віросповідного законодавства та привілейованого становища православної церкви).

У літературі радянського періоду відображений аналіз процесів конституціоналізації прав дитини з урахуванням особливостей конституційного розвитку радянського періоду, ідеології та принципів бачення ролі людини та дитини в суспільних відносинах.

Крім того, у роботах обґрунтовувався принцип, що влада сім'ї над дитиною підпорядковується загалом владі держави. Держава надавала права та свободи або позбавляла їх, якщо особа діяла "всупереч інтересам соціалістичної революції" (ст. 23 Конституції РРФСР 1918 р., ст. 14 Конституції РРФСР 1925 р.) [10].

Роботи періоду 1978-1990 рр. відображають вплив на радянське законодавство міжнародних правових актів. Але протягом усього періоду реалізація прав та свобод дозволялася лише в межах комуністичного будівництва. Заслугою дослідників цього періоду є те, що було порушене питання свободи совісті для дітей. Але в радянській літературі в силу відомих причин воно набуло ідеологічного забарвлення. Перевага надавалася формуванню атеїстичних поглядів, релігія та церква розглядалися як зайві та шкідливі елементи [11-14].

У правовій, історичній, публіцистичній літературі сучасного періоду питання прав дитини продовжує залишатися актуальним. Дослідники, науковці, правознавці намагаються проводити паралелі, аналізувати сучасне вітчизняне та зарубіжне законодавство, здійснювати ретроспективний аналіз з метою винайдення най-

кращих механізмів та створення можливостей для реалізації дитиною своїх прав у повному обсязі.

Так, актуальними темами для дослідження істориків і правознавців стали питання організації та діяльності сирітських судів та органів опіки в Російській імперії, причини підліткової злочинності, діяльності судів для неповнолітніх у дореволюційний період тощо [15-23].

Дитячу безпритульність у Радянській Україні в 20-30 роки ХХ ст. досліджувала А. Г. Зінченко, становище неповнолітніх громадян у 1940-і роки - Г. М. Голиш [24, 25].

Питання становлення та розвитку міжнародного захисту прав дитини та історії діяльності міжнародних організацій із захисту прав дитини досліджено в роботах [26-30].

Ще один напрямок об'єднує правознавців, які підкреслюють залежність ефективності правового регулювання відносин у сфері забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні від запозичення відповідних стандартів зарубіжних країн, насамперед, європейських, через адаптацію та врахування національної традиції, культури та менталітету [31].

Привертають увагу дослідників і механізми захисту прав дитини та діяльність органів влади та їх роль у забезпеченні прав та свобод дитини [32-36].

І нарешті, слід виділити дослідження, у яких міститься комплексний загальнотеоретичний аналіз феномена прав дитини, їх нормативного закріплення за російським та українським законодавством [37-39].

Таким чином, проблема прав дитини та їх реалізація знайшли широке відображення в роботах дослідників різних напрямків. Аналіз правової, історичної та соціально-педагогічної літератури свідчить про наполегливі пошуки вченими шляхів і механізмів, спрямованих на реалізацію прав та свобод дитини. Але проблема реалізації релігійних прав дітей не знайшла достатнього висвітлення, що певною мірою визначило напрямки нашого дослідження.

Метою статті є спроба проаналізувати обсяг та місце релігійних прав дитини через призму російського законодавства з кінця ХІХ до кінця ХХ ст., виділити його характеристики, позитивні та негативні сторони.

Географічні та хронологічні межі дослідження пов'язані з історико-географічними та політичними факторами, що вплинули на розвиток законодавства, обсяг прав громадян та країни в цілому.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, соціальний захист членів суспільства, у тому числі й дітей, є невід'ємним компонентом розвитку будь-якого суспільства. Крім того, форми та механізми захисту є конкретно-історичними категоріями, що відображають характер взаємовідносин між суспільством та державою, визначають ступінь його розвитку.

Особливістю дореволюційної політики було тісне злиття релігії та права. Перетин юридичних норм із канонічними, забезпечення виконання церковних наказів заходами державного примусу, а вельні закону також і релігійною карою - одна з основних рис державного, громадського, карного й деяких інших галузей права, починаючи з давніх документів майже до останніх актів самодержавної влади [40].

Розглядаючи це питання, слід пам'ятати, що: по-перше, у Російській імперії церква знаходилася під контролем держави; по-друге, Росія була багатоконфесійною та багатонаціональною державою; по-третє, у регулюванні релігійних питань використовувалася специфічна практика, яка визначалася терміном "віротерпимість" із характерною ієрархічною системою відносин. Обсяг прав віруючих залежав від того, у яку групу

потрапляло відповідне віросповідання та який статус отримувало. Так, православна церква мала статус "панівної", інші сповідання поділялися на "терпимі визнані", "терпимі невизнані", "нетерпимі невизнані" [41].

До терпимих визнаних належали інославні християни (римо-католицька, лютеранська, вірмено-григоріанська) та іновірні (ісламська, буддистська, іудейська конфесії) [42]. До цієї ж групи за обсягом прав можна було б віднести визнаних, але позбавлених привілеїв: менонітів, баптистів Закавказзя, братську громаду аугсбурзького сповідання. Терпимими, але не визнаними законом були російські старообрядці (до 1905 р. в офіційних та юридичних документах називалися "розкольниками"). Нетерпимими вважали сектантів¹, які "відпали від православ'я". Ст. 203 "Уложения о наказаниях уголовных и исправительных" (редакція 1885 р.) відносить до цієї групи тих сектантів, учення яких було "поєднано з бузвірством та фанатичним пошкодженням свого здоров'я, життя та здоров'я інших або протиправними діями"[43, 44].

Віросповідна система створювалася з метою підтримки "традиційної релігійності російського суспільства", збереження стабільності в імперії у сфері міжрелігійних стосунків та у взаєминах між релігійними общинами та державою. У зв'язку із цим державний механізм передбачав правову та адміністративну практику регулювання визнаних законом релігійних общин відповідно до ієрархічного принципу та функціонування системи віросповідних відносин. Ієрархічність цих відносин базувалася на принципах: 1) "першості та панування православної церкви"; 2) правовій рівності неправославних християнських конфесій та груп, а також нехристиянських релігійних общин між собою; 3) кримінальному захисті православної церкви від "зведень" та переходу в інші християнські та нехристиянські сповідання; 4) кримінальному захисті всіх християнських конфесій та груп від "зведень" та переходу в інші нехристиянські сповідання [45].

"Уложение о наказаниях уголовных и исправительных" охоплювало цілу низку законів щодо регулювання віросповідних питань, у яких можна виділити і релігійні права дітей. Закон наказував православним християнам виконувати релігійні обов'язки. Діти від семирічного віку мали не менше ніж раз на рік сповідуватися та причащатися Святих Таїнств. Православні священники вели спеціальні сповідні книжки, у яких робилися відповідні позначки. Таким чином, відбувався контроль за парафією як із боку держави, так і з боку церкви. Такий контроль був важливим, оскільки Російська імперія була багатоконфесійною державою, а релігійний рух був актуальною проблемою.

Ст. 185 "Уложения ..." регулювала, наприклад, умови переходу в нехристиянство. Акцентом тут був вік особи, що переходила в інше сповідання та усвідомленість прийнятого рішення. Так, для дітей до чотирнадцятирічного віку для цього був потрібен дозвіл батьків. Духовне відомство визначало відповідність процедури хрещення постановам православної церкви, рівень усвідомленості рішення, здійснювало "увещевание" тих, хто відходив від християнства. За собою держава залишала повноваження щодо вирішення питань кримінального покарання та обмеження станових прав.

Одним із головних завдань будь-якої конфесії є розповсюдження свого віровчення. Це питання також зна-

¹ Термін "сектантство" використовується у зв'язку з тим, що в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. протестантські й інші релігійні утворення кваліфікувалися як сектантські в офіційній літературі й офіційних зносинах.

ходилося під суворим контролем держави. У другій половині XIX ст. активізує діяльність протестантський рух, характерною рисою якого є активне розповсюдження релігійного віровчення всіма віруючими. Крім того, ця діяльність виступала показником сили та ступеня внутрішнього благочестя кожного віруючого, невід'ємною стороною життя. Уряд класифікував таку діяльність як зведення й суворо забороняв її для всіх конфесій, окрім православної церкви. Неодноразово в законодавчих актах підкреслювалося, що розповсюдження віровчення є винятковою прерогативою православної церкви. Ст. 188 "Уложення" передбачала суворо відповідальність за пропаганду та агітацію безпосередньо серед неповнолітніх (ст. 188). Також було заборонено проводити неправославні обряди над неповнолітніми (каралася тюремним ув'язненням від 8 до 16 місяців).

Підсилена увага приділялася й вихованню дітей у православних традиціях. Ст. 190 передбачала відповідальність батьків за порушення обов'язку виховувати дітей у православних традиціях. Діти засуджених батьків передавалися на виховання родичам, а в разі відсутності останніх - спеціально призначеним особам православної церкви [46, 47]. До опікунів також висувалися суворі вимоги щодо виховання опікуваних у православних традиціях.

На голову сім'ї покладалася відповідальність і за вірність православної вірі дружини, дітей та інших осіб, які знаходилися під його опікою. У разі відходу від православної церкви вищевказаних осіб, голова сім'ї міг бути підданий арешту на строк від 3 днів до 3 місяців (Ст. 191).

Духовним та світським особам інших християнських сповідань та іновірцям суворо заборонялося втручатися в релігійні справи осіб, що належали до інших конфесій, навіть якщо їх просили [48, 49]. Християнські священнослужителі, що дозволили проведення над православними обрядів хрещення або інших обрядів, у перший раз виселялися з певної місцевості на термін до одного року, а вдруге взагалі позбавлялися духовного стану та потрапляли під нагляд поліції (Ст. 193).

Закон захищав інтереси православних і в сімейних відносинах. Наприклад, якщо православні брали шлюб із неправославними віруючими, останні складали розписку й запевняли, що не будуть наполягати на виході членів сім'ї з православної віри та виховуватимуть своїх дітей у православних традиціях [50]. У разі порушення умов розписки шлюб визнавався недійсним.

Також у цивільному кодексі існували розпорядження щодо дотримання в питаннях шлюбу та сім'ї правил, розроблених православною церквою [51].

Отже, з одного боку, православні віруючі мали відповідні переваги в питаннях віри й знаходилися під захистом держави, а з іншого - перебували під постійним наглядом у питаннях дотримання церковних канонів. Крім того, слід сказати, що в законодавстві не був відображений так званий невірсповідний стан, що дає підстави говорити про існування свободи совісті у своєрідному її розумінні. У питаннях щодо реалізації релігійних прав для дітей незмінним залишалися принципи пріоритету батьківської влади, висока роль релігії та інституту церкви, що повною мірою знайшло відображення в законодавстві.

Реформи 60-х років XIX ст. активізували громадську думку щодо віросповідних питань. У газетах і журналах того часу почали з'являтися статті про необхідність установити в Росії свободу совісті. Усе це вплинуло й на бачення цієї проблеми урядом та вищим законодавчим органом - Сенатом. У цей період виходить низка законів, що певною мірою змінюють статус, перш

за все, старообрядців. Хоча говорити про створення оптимальних умов для реалізації прав віруючих не можна.

Закон від 19 квітня 1874 р. "О браках раскольников" поклав початок офіційному визнанню "розколу" як особливого сповідання в осередку православного населення. Закон був виданий у зв'язку з уведенням загальної військової повинності, відповідно до нього світська влада мала реєструвати шлюби старообрядців і заносити їх у спеціальні метричні книжки. Таким чином шлюби легітимізувалися. Була ліквідована традиція, за якою новонароджених старообрядців силоміць хрестили за православним обрядом. Але ті особи, що були народжені та охрещені до виходу закону, продовжували вважатися православними [52, 53].

До категорії "нетерпимих" держава ставилася, як до антицерковного, ворожого руху, застосовувала до віруючих репресивні заходи, що відображувалося і в законодавчих актах [54, 56].

На початку XX ст. ліберальні сили вимагали від уряду забезпечення свободи віросповідання, відділення церкви від держави, припинення ідеологічних переслідувань.

Уряд був вимушений видати низку законодавчих актів [57, 58].

Працюючи над реалізацією наказу від 12 грудня 1904 р., Комітет міністрів під керівництвом С. Вітте розробив наказ від 17 квітня 1905 р. "Об укреплении начал веротерпимости" [59]. Усього в наказі було 17 статей, які були поділені на підрозділи. Наказ проголошував головні принципи віросповідної політики: вільний відхід із православної віри повнолітньої особи в будь-яке інше християнське сповідання або віровчення (п. 1); цей пункт розповсюджувався і на неповнолітніх (до 14 років) і разі зміни сповідання обома батьками (п. 2); християнам усіх сповідань дозволялося усиновлення та хрещення "підкидьків" у свою віру (п. 4). Пункт 14 встановлював, що викладання Закону Божого в різних навчальних закладах інославним християнам повинні здійснювати духовні особи відповідних сповідань (у разі їх відсутності світські вчителі тієї ж віри) і "рідною мовою учнів".

Наказ від 17 квітня 1905 р. набував більшого значення у зв'язку з одночасним скасуванням кримінально-карних заходів за вихід із християнства (у тому числі і з православ'я) та частковим скасуванням кримінального покарання за "зведення" з християнства в нехристиянство або з православ'я в інослав'я. Уже 5 червня 1905 р. наказом "Об облегчении участи лиц, осужденных за религиозные преступления", були скасовані деякі статті "Уложения о наказаниях уголовных и исправительных", у яких передбачалися покарання за релігійні злочини [60]. Так, у першій частині розділу II "Об отступлении и отвлечении от веры" з 10 статей було вилучено 9, хоча та стаття, що залишилася, надавала можливість карати за "зведення" з православ'я [61].

При підготовці другого розділу "Уголовного уложения" були збережені статті про відповідальність батьків, які були зобов'язані за законом хрестити дітей в православ'я, але не зробили цього, а також про відповідальність інославних та іновірних духовних осіб за здійснення обрядів їхньої віри над православними [62].

Невід'ємним компонентом реалізації прав дитини є її можливість отримати освіту. Відповідно до історичних умов освіта безпосередньо пов'язувалася з релігією. Майже монопольне право православної церкви на розвиток релігійної освіти умовив той факт, що вона мала розвинену систему освітніх закладів. Власне "духовну освіту", тобто професійну, можна було отримати в духовних академіях, семінаріях, училищах. Тут отримували

вали освіту переважно діти священнослужителів. Крім того, православна церква справляла відчутний вплив у різноманітних світських навчальних закладах через обов'язкове вивчення Закону Божого [63].

Освіта неправославних християнських конфесій, що входили до категорії терпимих визнаних, мала певні відмінності, які склалися під впливом багатьох чинників: статусу відповідної конфесії, політики царського уряду, економічного розвитку та ставлення релігійної общини до освітнього процесу. У житті німецьких і менонітських колоній школа та освіта відіграли дуже важливу роль, оскільки діти не лише протестантів, а й католиків допускалися до конфірмації за умови вміння самостійно читати церковні тексти та писати. Школа ставала таким осередком, де діти отримували не тільки освіту та виховання, а й зміцнювали віру [64].

Система освіти знаходилась під контролем духівництва, що регламентувалося указом від 1819 р., а також правилами 1840 р. Керуючись цими законами, духівництво лютеран і католиків здійснювало управління навчальним процесом до моменту передавання шкіл у відомство МНП, тобто до 1881 р.

Предметом постійного обговорення між колоністами та Міністерством стала мова викладання загальних предметів та Закону Божого та дискусія з приводу модернізації стану освіти. У цих дискусіях духовенство виступало за консервації освіти.

У зазначений період законотворча діяльність у мовному питанні була не послідовною. Так, якщо в 1897 р. влада прийняла рішення викладати всі предмети російською (державною) мовою, за винятком Закону Божого й німецької, то вже в 1907 р. ситуація кардинально змінилася: німці отримали право навчатися рідною мовою. Крім того, організовувалися педагогічні курси, які були спрямовані не тільки на вдосконалення знання педагогами російської (державної) мови, але й на вивчення методики викладання [65].

Ще в наказі 17 квітня 1905 р. було повідомлення, що в будь-яких навчальних закладах викладання Закону Божого інославним християнським сповіданням повинно здійснюватися рідною мовою [66]. У зв'язку із цим Міністерство народної освіти за узгодженнями з Міністерством внутрішніх справ видало "Временные правила для преподавания Закона Божьего в учебных заведениях родным языком учащихся". Тепер діти "інородців" повинні були групуватися в початковій школі не за релігійними, а за мовними ознаками.

На початку ХХ ст. уряд звертає увагу на викладання Закону Божого для протестантів та старообрядців. Міністерство народної освіти наполягало на обов'язковому освітньому цензі для викладачів цього предмету. Це питання розглядалося на Раді міністрів 17 лютого 1911 р. та було затверджено 13 квітня 1911 р. Миколою II. За бажанням батьків (сектантів та старообрядців), діти яких навчалися в початкових та середніх закладах (крім закладів військового, морського, духовного відомств), Закон Божий викладався за їхнім віровченням. Це стосувалося віруючих, які не вступали в протиріччя з державним ладом, законом та "загальновиголошеною моральністю". Дозволялося також навчання церковнослов'янської мови та церковних співів. Але місцеве керівництво повинно було забезпечити приміщення для таких занять. Викладати Закон Божий мали право тільки особи з повною середньою освітою або такі, що відповідали вимогам учителів початкових училищ.

Правилами від 1 червня 1911 р. "О преподавании Закона Божьего детям старообрядцев и сектантов" устанавлювався факультативний, необов'язковий харак-

тер викладання цього предмету в початкових та середніх навчальних закладах.

З наближенням Першої світової війни державна політика щодо рідної мови викладання для німецьких шкіл стає жорсткішою. Наказом від 12 липня 1916 року викладання німецькою мовою було заборонено, виняток був зроблений тільки для вивчення Закону Божого [67].

Правила організації дитячих зборів біли відображені в "Проекті правил про організацію дитячих зборів для дітей сектантів", що був затверджений 22 січня 1911 р. Їх могли влаштовувати тільки зареєстровані общини. Іноземці, діти православних, евангельських християн на збори не допускалися [68].

Таким чином, протягом указанного періоду релігійні права дітей слід розглядати з урахуванням декількох аспектів. Перш за все, розглядати права дітей у спектрі загальних релігійних прав, по-друге, урахувати багатонаціональний та багатоконфесійний склад імперії, залежність обсягу прав для окремої конфесії за російським законодавством, контроль держави за релігійним життям громадян, заборону невірноповідного стану. Не слід забувати й про величезну роль батьківської влади в житті дітей. Основними моментами, що стосувалися і дітей, і дорослих та підлягали постійному контролю з боку держави, були питання дотримання релігійних обов'язків, релігійний рух віруючих, релігійне навчання та виховання, розповсюдження релігійних поглядів. Під особливим контролем знаходилися питання виховання та навчання дітей православного сповідання відповідно до панівної ідеології "православ'я, самодержавство, народність".

Кардинальним чином змінилися права в радянському, соціалістичному суспільстві. У цей період відбулася повна секуляризація державно-правових відносин, ліквідована регулятивна роль церкви із галузі школи, суспільних відносин. Створюються законодавчі та політичні умови для формування атеїзму. Держава декларувала, що свобода совісті розглядалася як прояв свободи особистості громадян, як демократичні права. Уже 14 листопада 1917 року було надруковано "Обращение к гражданам России народного комиссара по просвещению", у якому робився акцент на створенні світської школи [69].

18 лютого 1918 року "Державна освітня комісія" опублікувала постанову про заборону здійснювати в школах релігійне виховання, вивчати релігійні дисципліни та проводити релігійні обряди. Крім того, духовенство позбавлялося права викладати в навчальних закладах. Далі був декрет про відокремлення церкви від держави та школи, заборона релігійним громадам втручатися в справи освіти [70]. Релігійні громади не мали права проводити збори дітей та підлітків, екскурсії, створювати дитячі майданчики. Релігійне навчання можна було здійснювати тільки в спеціальних начальних закладах, що готували служителів культу (ст. 17 постанови ВЦВК та РНК РСФСР від 8.04.1929 р. "О религиозных объединениях") [71]. Таким чином, церква була позбавлена безпосереднього впливу на процес формування та виховання підростаючого покоління.

У 1966 році була прийнята постанова Президії Верховної Ради РСФРР, у якій уточнювалася міра відповідальності громадян за порушення законодавства про культу з метою підсилення найбільш суттєвих його положень. Постанова була викликана тим, що ст. 142 Кримінального кодексу РСФСР була сформована в загальному вигляді, не визначала ознак злочину, а відсилала до інших нормативних актів [72]. Серед дій, які Постанова визначала як порушення законодавства про відок-

ремлення церкви від держави та школи від церкви, була саме організація та систематичне проведення занять із метою навчання неповнолітніх релігії (від 3 років позбавлення волі для осіб, що раніше були осудними за порушення "Закону про культу"). Ці кроки радянської влади йшли врозрід із міжнародним законодавством. Справа в тому, що в 1962 році Радянський Союз ратифікував Конвенцію про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (від 1960 р.), за якою батьки мали право навчати свої дітей не тільки в державних, а й у інших школах за умови, що такі навчальні заклади будуть відповідати затвердженим компетентними органами мінімальним вимогам до навчальних закладів. Але таким правом скористатися було неможливо, оскільки відкрити приватні навчальні заклади було неможливо.

Норми радянського законодавства про культу розповсюджувалися й на батьків. Неодноразово підкреслювалося, що батьки не мають права запрошувати сторонніх осіб для навчання дітей релігії, тим більше запрошувати на такі заняття інших дітей. Крім того, права батьків здійснювати релігійне виховання не повинно було суперечити переконанням дітей. Залучення ж дітей до участі в бузувільських обрядах або таких обрядах, що загрожують життю та здоров'ю дитини, каралося відповідно до ст. 227 Кримінального кодексу РРФСР [73]. Відповідно до цієї статті, до порушень закону належали "організація або керівництво групою, діяльність якої проводиться під виглядом проповідання релігійного вівчення та виконання релігійних обрядів, що супроводжується нанесенням шкоди здоров'ю громадян, або іншим посяганням на особистість чи права громадян, або зі спонуканням громадян до відмови від громадської діяльності або виконання громадських обов'язків, що в повній мірі стосувалося і втягненням у цю групу неповнолітніх". Винні каралися позбавленням волі на термін до 5 років або засланням на такий же термін із конфіскацією майна.

Протизаконними були й будь-які дії служителів культу, спрямовані на спонукання віруючих батьків до здійснення обрядів над дітьми. Крім того, відповідно до законодавства про культу, членами релігійних громад мали право бути громадяни, що досягли 18-річного віку. Цей захід, на переконання радянського уряду, був додатковим засобом охорони прав дітей.

Правові питання виховання дітей регулювалися сімейно-шлюбним законодавством, затвердженим у 1968 році Верховною Радою СРСР Кодексами про шлюб та сім'ю від 1969 року [74]. Принциповим тут було питання сутності батьківської влади, її призначення та змісту. Обов'язки батьків були визначені в ст. 52 Кодексу про шлюб та сім'ю, перша частина якої проголошувала, що "батьки повинні виховувати своїх дітей у дусі морального кодексу будівника комунізму, турбуватися про їхній фізичний розвиток, навчання та підготовку до суспільно-корисної діяльності". Таким чином, нормами Кодексу встановлювався обов'язок батьків здійснювати комуністичне виховання своїх дітей. У разі невиконання вказаних функцій через шкідливий вплив на дітей антигромадського поведінкою, зловживання своїми правами, жорстоке поводження з дітьми батьки могли бути позбавлені прав (ст. 18, 19, 59 Кодексу про шлюб та сім'ю).

Як ніколи держава була зацікавлена в активній громадянській позиції своїх громадян, і це йшло врозрід із релігійними принципами, для яких на першому місці стояла справа особистого порятунку, визнання влади церковної, а не світської.

Водночас можна сказати, що, попри зусилля влади, у радянському суспільстві не вдалося в повному обсязі

виконати завдання щодо виховання гуманістичних атеїстичних цінностей, формування науково-атеїстичного світобачення. Більше того, подальші події показали потяг населення до духовних пошуків, що призвело до збільшення кількості релігійних організацій.

Суспільно-політичні процеси другої половини 1980-х років лібералізували законодавство щодо релігійних організацій, чому сприяло загальне "пом'якшення" тоталітарного режиму, курс на перебудову та гласність. Першим кроком певної демократизації державно-церковного життя було скасування інструкції "Про застосування законодавства про релігійні культури", яка, крім іншого, прямо забороняла реєстрацію таких "антигромадських сект", як свідки Ієгови, п'ятдесятники, адвентисти-реформісти тощо.

Заходи, що вживалися Радою в справах релігій при Раді Міністрів СРСР, виявили певні зрушення щодо пом'якшення якщо не законодавства, то принаймні практики його застосування. Формувалися умови для того, щоб говорити про те, що релігійна свобода може стати реальною в суспільстві. Але держава була твердою в питанні щодо відділення церкви від держави та школи, покладаючи релігійне виховання на батьків, надаючи перевагу формуванню наукового світобачення.

Висновки

Таким чином, проведений аналіз російського та радянського законодавства за період від кінця XIX до кінця XX ст. показав, що права дітей слід розглядати в сукупності загальних людських прав. Що стосується релігійних прав дітей, то це питання завжди знаходилося під посиленою увагою держави, незалежно від її ідеології, оскільки безпосередньо було пов'язано з формуванням такої людини, яка б відповідала державному замовленню. Обсяг же релігійних прав дитини залежав від ідеології держави та бачення ролі та місця людини взагалі та дитини зокрема в суспільних відносинах. Відповідно до змін суспільно-політичних відносин зменшувався обсяг батьківської влади, поступово збільшуючись на користь держави, але незмінною залишилася відповідальність, яка була покладена на батьків щодо виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генезис прав людини [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=17 20.04.2014.
2. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора юридич. наук : спец. 12.00.01 "Теория и история права и государства; история правовых учений" / В. И. Абрамов. - Саратов, 2007. - 56 с.
3. Старовойтов О. Становление и развитие международной защиты прав ребенка [Електронний ресурс] / О. Старовойтов. - Режим доступу : <http://evolutio.info/content/view/255/49/>.
4. Загоровский А. И. Курс семейного права / А. И. Загоровский. - Одесса : "Экон." тип., 1909. - 574 с. - Репринтная копия. - Режим доступу : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/133/282.html25.03.2014>.
5. Селиванов А. Ф. Учреждения по призрению детей (воспитательные дома, ясли и приюты) / А. Ф. Селиванов // Энциклопедия семейного воспитания и обучения. - [СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1900]. - С. 1-32.
6. Александровский Н. Призрение покинутых детей в Харьковской губернии / Н. Александровский // Трудовая помощь. - 1912. - № 5. - С. 517-524.
7. Окунев Н. А. Особые суды по делам малолетних. Отчет С.-Петербургского мирового судьи Н. А. Окунева за 1910 г. / Н. А. Окунев. - СПб., 1911. - 184 с.

8. Левитский В. Суд для малолетних в городе Киеве / В. Левитский. - К. : Изд-во Киевского патроната, 1915. - 189 с.
9. Бочаров Ю. М. Первые суды по делам малолетних в России / Ю. М. Бочаров // Дети-преступники / [под ред. М. Н. Гернета]. - М., 1912. - 617 с.
10. Бондаренко О. А. Реализация конституционных прав и свобод ребенка в Российской Федерации : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юридич. наук : спец. 12.00.02 "Конституционное право, муниципальное право" / О. А. Бондаренко. - Челябинск, 2012. - 29 с.
11. Бражник И. И. Дети, религия, закон / И. И. Бражник. - М. : [б. и.], 1973. - 40 с.
12. Белов А. В. Лженаставники юношества: о деятельности христианских сект / А. В. Белов. - М. : Педагогика, 1973. - 112 с.
13. Беляев К. И. Берегите детство / К. И. Беляев. - М. : Политиздат, 1976. - 80 с.
14. Арсенкин В. К. В поисках духовных наследников / В. К. Арсенкин. - М. : Наука, 1984. - 264 с.
15. Змерзлий Б. В. Сирітські суди в Таврійській губернії: історія і перспективи вивчення (кінець XVIII - початок XX ст.) [Електронний ресурс] / Б. Г. Змерзлий. - Режим доступу : http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2011/24_2law/04_zmer.pdf 24.03.2014.
16. Малишев О. О. Міські сирітські суди в Україні: історико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридич. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / О. О. Малишев. - К. : Б.в., 2012. - 20 с.
17. Касацкая И. Ф. Исторический опыт становления попечительства о детях на примере Ведомства учреждений императрицы Марии (1861-1917 гг.) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.026 "Отечественная история" / И. Ф. Касацкая. - М., 2005. - 26 с.
18. Сербалюк Ю. В. Благодійна та освітньо-виховна діяльність закладів Відомства установ імператриці Марії у Кам'янці-Подільському наприкінці XIX - на початку XX ст. [Електронний ресурс] / Ю. В. Сербалюк. - Режим доступу : http://zavantag.com/tw_files2/urls_13/2169/d-2168220/7z-docs/35.pdf 15.03.2014.
19. Гужва О. Ясла-притулки як форма опіки над дітьми в Україні (друга половина XIX - початок XX ст.) [Електронний ресурс] / О. Гужва, О. Кравченко. - Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/4703/1/Huzhva_Kravchenko.pdf 15.03.2014.
20. Поляруш С. І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / С. І. Поляруш. - К. : Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1996. - 17 с.
21. Маслійчук В. Підлітковий злочин у Харкові (80-90-ті рр. XVIII ст.) [Електронний ресурс] / В. Маслійчук. - Режим доступу : http://histans.com/JournALL/kraj/kraj_2011_1/8.pdf 23.02.2014.
22. Продіус К. В. Суди для неповнолітніх у Російській імперії: окремі проблеми функціонування (початок XX ст.) [Електронний ресурс] / К. В. Продіус. - Режим доступу : http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik13_14.pdf 25.03.2014.
23. Стародубцев Ю. Особые суды для несовершеннолетних в России: историко-правовой аспект : дисс. на соискание уч. степени канд. юридич. наук : спец. 12.00.01 "Теория государства и права; история права и государства; История политических и правовых учений". - СПб., 1998. - 255 с.
24. Зінченко А. Г. Дітячя безпритульність в Радянській Україні в 20-х - першій половині 30-х років XX століття : дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / А. Г. Зінченко. - Одеса : Одеський державний політехнічний ун-т., 2001. - 189 арк.
25. Голиш Г. М. Становище неповнолітніх громадян України в період німецько-радянської війни (1941 - 1945 рр.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Г. М. Голиш. - Черкаси : Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. - 20 с.
26. Лінник Н. В. Историчні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства [Електронний ресурс] / Н. В. Лінник. - Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1051.pdf> 25.03.2014.
27. Гончаренко О. Міжнародно-правове регулювання прав дитини в Україні / О. Гончаренко // Юридична Україна. - 2009. - № 2. - С. 4-7.
28. Конвенція ООН "Про права дитини" // Право України. - 1993. - № 5-6. - С. 56-64.
29. Лінник Н. В. Гарантії дотримання Україною прав і свобод дитини, що визначені в міжнародних актах, по яких є зобов'язання держави / Н. В. Лінник // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. - Серія "Соціально-педагогічна". - 2008. - Вип. 9. - С. 27-40.
30. Сніжко М. Захист прав дітей в Україні з урахуванням міжнародних договорів з питань сімейного права / М. Сніжко // Юридичний журнал. - 2009. - № 3. - С. 83-90.
31. Оніщенко Н. М. Права і свободи дитини: вступ до проблеми [Електронний ресурс] / Н. М. Оніщенко, О. Л. Львова, С. О. Сунегін. - Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/13.pdf.
32. Образцова О. Ю. Из истории идеи прав ребенка в XX веке [Електронний ресурс] / О. Ю. Образцова. - Режим доступу : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1372& binn_ rubrik_pl_ articles=109. 15.03.2014.
33. Проць О. Захист прав дитини кримінально-правовими засобами [Електронний ресурс] / О. Проць. - Режим доступу : <http://radnuk.info/statii/229-kruminal-pravo/15322-2011-01-23-01-19-46.html>. 15.03.2014.
34. Косенко І. Захист неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів / І. Косенко // Право України. - 2003. - № 2. - С. 35-37.
35. Киренко С. Кримінально-правова охорона неповнолітніх: новий Кримінальний кодекс - старі проблеми / С. Киренко // Право України. - 2002. - № 6. - С. 39-41.
36. Попов Г. В. Співвідношення діяльності органів прокуратури та органів державної влади у сфері захисту прав і свобод дітей [Електронний ресурс] / Г. В. Попов. - Режим доступу : [http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2013/26_1law/039por\[ov.pdf](http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2013/26_1law/039por[ov.pdf) 15.03.2014.
37. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора юридич. наук : спец. 12.00.01 "Теория государства и права; история права и государства; История политических и правовых учений" / В. И. Абрамов. - Саратов, 2007. - 56 с.
38. Саблук С. А. Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридич. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень" / С. А. Саблук. - К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. - 224 арк.
39. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дітей в Україні (теоретико-правовий аспект) / Н. М. Опольська. - К., 2010. - 225 с.
40. Моїсєєнко Л. М. Християнські конфесії в Донбасі (1880 - 1914 рр.) / Л. М. Моїсєєнко. - Донецьк : ДВНЗ "ДонНТУ", 2013. - 272 с.
41. Пинкевич В. П. А. Столыпин и религиозный вопрос в начале XX века [Електронний ресурс] / В. К. Пинкевич // Национальные интересы. - 2004. - № 4. - Режим доступу : <http://ni-journal.ru/archive/52ab0058/698cdebcd/d055ee76/f0a6600a/>. - 14.02.14.
42. Свод законов Российской империи : в XVI т. / [сост.: Балканов Н. П., Войт С. С., Герценберг В. Э. ; ред. и примечания И. Д. Мордухай-Болтовского]. - СПб. : Государственная типография, 1896. - Т. XI. - Ч. 1: Уставы духовных дел иностранных исповеданий. - 1896. - 406 с.
43. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. - [7-е изд., пересмотр. и доп.]. - СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1892. - 796 с.
44. Мельгунов С. П. Старообрядцы и свобода совести / С. П. Мельгунов. - М. : Задруга, 1917. - 87 с.

45. Бендин А. Ю. Эволюция понятия веротерпимости и указ 17 апреля 1905 г. [Электронный ресурс] / А. Ю. Бендин // Официальный портал Белорусской православной церкви. - Режим доступа : <http://ni-journal.ru>. - 14.02.2014.
46. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. - [7-е изд., пересмотр. и доп.]. - СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1892. - 796 с.
47. Белов Ю. С. Правительственная политика по отношению к неправославным исповеданиям России в 1905 - 1917 гг. : дисс. на соискание уч. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.02 "Отечественная история" / Ю. С. Белов. - СПб., 1999. - С. 49.
48. Свод Законов Российской империи: в XVI т. / [сост.: И. М. Тютрюмов]. - [Изд. 5]. - Петроград : Изд. юрид. кн. магазина И. И. Зубкова под фирмой "Законоведение", 1915. - Т. X, ч. 1: Свод законов гражданских. - 1877. - 804 с.
49. Свод законов Российской Империи, повелением государя императора Николая Первого составленный : в XVI т. - СПб. : Издание кодификационного отдела при Государственном Совете, 1890. - Т. XIV : Устав о предупреждении и пресечении преступлений. - 1890. - 262 с.
50. Свод законов Российской империи : в XVI т. / [сост.: Балканов Н. П., Войт С. С., Герценберг В. Э. ; ред. и примечания И. Д. Мордухай-Болтовского]. - СПб. : Русское книжное товарищество "Деятель", 1912. - Т. 1. - Ч. 1: Свод основных государственных законов. - 1900. - 440 с.
51. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. - [7-е изд., пересмотр. и доп.] - СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1892. - 796 с.
52. Из законодательных итогов текущего года // Русское богатство. - Август 1903. - № 8. - С. 175.
53. Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке / Д. Поспеловский. - М., 1995. - 511 с.
54. Свод Законов Российской империи : в XVI т. / [сост.: Тютрюмов И. М.]. - [Изд. 5]. - Петроград : Изд. юрид. кн. магазина И. И. Зубкова под фирмой "Законоведение", 1915. - Т. X, ч. 1 : Свод законов гражданских. - 1877. - 804 с.
55. Свод законов Российской Империи, повелением государя императора Николая Первого составленный : в XVI т. - СПб. : Издание кодификационного отдела при Государственном Совете, 1890. - Т. XIV : Устав о предупреждении и пресечении преступлений. - 1890. - 262 с.
56. Ключков В. Закон и религия / В. Ключков. - М. : Политиздат, 1982. - С. 58.
57. О предначертании к усовершенствованию государственного порядка. Манифест от 26.02.1903 г. // Законодательные акты переходного времени. 1904-1908 гг. : сб. законов, манифестов, указов Правительствующему Сенату, рескриптов и положений комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя / [под ред. Н. И. Лазаревского]. - [изд. 3-е, пересм. и доп. по 1 сентября 1908 года]. - СПб. : Юрид. кн. Склад "Право", 1909. - 1018 с.
58. Именной Высочайший указ Правительствующему Сенату 12 декабря 1904 года. О предначертаниях к усовершенствованию Государственного порядка // Правительственный Вестник. - 14 декабря 1904. - № 283. - С. 1.
59. Об укреплении начал веротерпимости. Манифест от 17 апреля 1905 г. // Законодательные акты переходного времени. 1904-1908 гг. : сб. законов, манифестов, указов Правительствующему Сенату, рескриптов и положений комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя / [под ред. Н. И. Лазаревского]. - [изд. 3-е, пересм. и доп. по 1 сентября 1908 года]. - СПб. : Юрид. кн. Склад "Право", 1909. - 1018 с.
60. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. : Статьи, введенные в действие мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии представления Мин. юстиции в Государственном Совете и журналов - особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. - СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1911. - 628 с.
61. Центральний державний історичний архів України (ЦДІАК України). - Ф.442. - Оп. 855. - Спр. 92. - 123 арк.
62. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. : Статьи, введенные в действие мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии представления Мин. Юстиции в Государственном Совете и журналов - особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. - СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1911. - С. 265.
63. Моїсеєнко Л. М. Християнські конфесії в Донбасі (1880-1914 рр.) / Л. М. Моїсеєнко. - Донецьк : ДВНЗ "ДонНТУ", 2013. - 272 с.
64. Бобильова С. Система освіти в німецьких та менонітських колоніях Півдня України: становлення і розвиток (XIX - початок XX ст.) [Електронний ресурс] / С. Бобильова. - Режим доступу : http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history_16/16_4.pdf. 25.03.2014р.
65. Задерейчук І. П. Розвиток системи освіти в німців на Півдні України 1789 - 1938 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" [Електронний ресурс] / І. П. Задерейчук. - Режим доступу : <http://www.rusdeutsch.ru/biblio/files/Saderejtschuk.pdf>. 25.03.2014.
66. Об укреплении начал веротерпимости. Манифест от 17 апреля 1905 г. // Законодательные акты переходного времени. 1904-1908 гг. : сб. законов, манифестов, указов Правительствующему Сенату, рескриптов и положений комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя / [под ред. Н. И. Лазаревского]. - [изд. 3-е, пересм. и доп. по 1 сентября 1908 года]. - СПб. : Юрид. кн. Склад "Право", 1909. - С. 488-489.
67. Задерейчук І. П. Правове регулювання розвитку освіти в німців півдня України наприкінці XVIII - на початку XX ст. [Електронний ресурс] / І. П. Задерейчук. - Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/554-konstzar/15013-xviii-.html> 12.03.2014.
68. Карев А. В. Евангельско-Христианское движение в России / А. В. Карев // Братский Вестник. - 1957. - № 4. - С. 9.
69. О народном просвещении: обращение народного комиссара по просвещению 29 октября 1917 г. [Электронный ресурс] / А. В. Луначарский. - Режим доступу : http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/material_zagalni/Obrastchenie_Lunatscharskogo_1917.pdf 12.03.2014.
70. Об отделении церкви от государства и школы от церкви: Декрет СНК РСФСР от 23 января 1918 г. / Опубликовано: КАДИС: Информационно-правовой портал [Электронный ресурс]. - Режим доступу : <http://www.kadis.ru/texts/index.phtml?id=16796> 1.03.2014.
71. О религиозных объединениях: Постановление ВЦИК, СНК РСФСР от 08.04.1929 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступу : <http://russia.bestpravo.ru/ussr/data04/tex16632.htm> 1.03.2014.
72. О применении статьи 142 Уголовного кодекса РСФСР : Постановление Президиума Верховного Совета РСФСР от 18 марта 1966 года [Электронный ресурс]. - Режим доступу : <http://www.r-komitet.ru/law/faith/ussr/razdel/18031966> 24.03.2014.
73. Уголовный кодекс РСФСР от 25.07.62 [Электронный ресурс]. - Режим доступу : <http://www.r-komitet.ru/law/faith/ussr/razdel/27101960> 27.03.2014.
74. Кодекс о браке и семье РСФСР от 30 июля 1969 года : Утвержден Верховным Советом РСФСР [Электронный ресурс]. - Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp> 27.03.2014.

Моисеенко Лариса,

кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарной подготовки

Красноармейского индустриального института Донецкого национального технического университета

РЕЛИГИОЗНЫЕ ПРАВА ДЕТЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ И РОССИИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА (КОНЕЦ XIX-XX в.)

В статье на основе анализа широкого круга источников и литературы, предпринята попытка определить объем и место религиозных прав детей в период с конца XIX до конца XX в. В исследовании проводится анализ законодательства двух различных политических режимов. Показана зависимость объема религиозных прав детей от политики правительства и официальной идеологии, принципов видения роли ребенка и человека в общественных отношениях. Автором определена специфика законодательства, указанные факторы, которые влияли на его формирование, выделены его положительные и отрицательные стороны.

Ключевые слова: правовой статус; свобода мировоззрение; вероисповедание; атеизм; старообрядцы; конфессии.

Moisieienko Larisa,

PhD in Histori, Associate Professor of the Department of social and humanitarian training of Krasnoarmeysk industrial institute of Donetsk National technical University

CHILDRENS RELIGIOUS RIGHTS THROUGH THE PRISM OF THE RUSSIAN LEGISLATION (THE END OF THE XIX AND XX CENTURIES)

The article, based on the analysis of a wide range of sources and literature, an attempt to determine the amount and location of the religious rights of children in the period from the end of XIX until the end of the twentieth century. The study analyzes the laws of two different political regimes. Shows the dependence of the religious rights of children from government policy and official ideology, principles and vision of the role of the child in the public relations person. Author determined the specifics of the legislation, these factors that influenced its formation, highlighted its positive and negative sides.

A significant part of the work devoted to the analysis of works of historians, lawyers, educators, sociologists who have studied the problem of children's rights. Analysis of works made it possible to critically assess the achievements of researchers and to determine the level of scrutiny of threads to justify its relevance. Investigated the relevance problem is caused by many factors, among which its insufficient knowledge in the national historiography, the need to improve the protection and preservation of the rights of children, the ability to use the positive experience in dealing with children's rights at the present stage.

An analysis of the legislation, it was found that children's rights have always been under the scrutiny of the government, because were directly linked to the issue of formation of such a citizen, which would correspond to the state order. The volume of the religious rights of the child depended on the ideology of the state is the vision of the role and the place of people and child in public relations, in accordance with changes in the socio-political power is gradually being replaced by the parent state, remained unchanged responsibility of parents to educate their children

Keywords: legal status; freedom worldview; religion; atheism; the Old Believers; denomination.

REFERENCES

1. The genesis of human rights (2014), 20 Apr., available at: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid= (ukr).
2. Abramov V. I. (2007), *Child rights and their protection in Russia: general theoretical analysis*, Abstract of thesis for the degree of candidate of jurisprudence sciences in speciality 12.00.01 «Theory and history of law and the state; history of legal doctrines», Saratov, 56 p. (rus).
3. Starovoytov O. (2014), Formation and development of the international protection of the rights of the child, 19 Apr., available at: <http://evolutio.info/content/view/255/49/> (rus).
4. Zagorovskiy A. I. (1909), Rates of family law, Odessa, 574 p., available at: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/133/282.html> (rus).
5. Selivanov A. F.(1900), Institutions for charity children (foster homes, nurseries and shelters), in *Encyclopedia of family education and training*, St. Petersburg, pp. 1-32 (rus).
6. Aleksandrovsky N. (1912), Charity abandoned children in Kharkov province, *Labor assistance*, 5. pp. 517-524 (rus).
7. Okunev N. A. (1911), Special courts for minors. Report St. Petersburg magistrate N. A. Okuneva for 1910, St. Petersburg, 184 p. (rus).
8. Levitsky V. (1915), For juvenile court in Kyiv, Kyiv, 189 p. (rus).
9. Bocharov Yu. M. (1912), First juvenile courts in Russia, in Gernet M. N. (ed.), *Children of criminals*, Moscow, 617 p. (rus).
10. Bondarenko O. A. (2012), *Implementation of the constitutional rights and freedoms of the child in the Russian Federation*, Abstract of thesis for the degree of candidate of jurisprudence sciences in specialty 12.00.02 «Constitutional rights, municipal law», Chelyabinsk, 29 p. (rus).
11. Brazhnik I. (1973), Children, religion, law, Moscow, 40 p. (rus).
12. Belov A. V. (1973), Lzhenastavniki youth on the activities of Christian sects, *Pedagogika*, Moscow, 112 p. (rus).
13. Belyayev K. (1976), Protect childhood, *Politizdat*, Moscow, 80 p. (rus).
14. Arsenkin V. (1984), In search of spiritual heirs, *Nauka*, Moscow, 264 p. (rus).

15. Zmerzlyi B. (2011), Orphan courts Tauride province: history and prospects of the study (end of XVIII - beginning of XX century). 24 Apr., available at: http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2011/24_2law/04_zmer.pdf (ukr).
16. Malyshev O. O. (2012), *Urban orphans courts in Ukraine: historical and legal research*, Abstract of thesis for the degree of candidate of jurisprudence sciences after specialty 12.00.01 «Theory and History of State and Law, History of Political and Legal Studies», Kyiv, 20 p. (ukr).
17. Kasatskaya I. F. (2005), *Historical Experience Formation of trusteeship detyah in Example Vedomstva uchrezhdeny Empress Maria (1861-1917)*, Abstract of thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.02 «Russian History», Moscow, 26 p. (rus).
18. Serbaliuk Yu. (2014), Charitable and educational institutions and educational activities of the Office of institutions Empress Maria in Kamenetz-Podolsk in late XIX - early XX century, 15 Mar, available at: http://zavantag.com/tw_files2/urls_13/2169/d-2168220/7z-docs/35.pdf (ukr).
19. Huzhva O., Kravchenko O. (2014), Child asylums as a form of child custody in Ukraine (the second half of XIX - beginning of XX century), 13 Feb, available at: http://eprints.zu.edu.ua/4703/1/Huzhva_Kravchenko.pdf (ukr).
20. Poliarush S. I. (1996), *Formation and activities of public and social care charity in Left-Bank Ukraine (1775-1918 years)*, Abstract of thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.01 «History of Ukraine», Kyiv, 17 p. (ukr).
21. Masliichuk B. (2011), Teenage crime in Kharkiv (80-90-ies of XVIII century.), 23 Feb., available at: http://histans.com/JournALL/kraj/kraj_2011_1/8.pdf (ukr).
22. Prodius K. V. (2014), Juvenile courts in the Russian Empire: some problems of operation (early twentieth century). 25 Mar., available at: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik13_14.pdf (ukr).
23. Starodubtsev Yu. (1998), *Special juvenile courts in Russia: historical and legal aspect*, Thesis for the degree of candidate of jurisprudence sciences after specialty 12.00.01 «Theory of Law and State; history of law and the state; history of political and legal doctrines», St. Petersburg, 255 p. (rus).
24. Zinchenko A. H. (2001), *Homelessness in Soviet Ukraine in the 20's - early 30-ies of XX century*, Thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.01 «History of Ukraine», State Polytechnic University, Odessa, 189 p. (ukr).
25. Holysh H. M. (2004), *Situation underage citizens of Ukraine during the German-Soviet War (1941 – 1945 years)*, Abstract of thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.01 «History of Ukraine», Cherkasy, 20 p. (ukr).
26. Linnyk N. V. (2014), Historical background of the rights and freedoms of the child at various stages of social development. 25 Mar., available at: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1051.pdf> (ukr).
27. Honharenko O. (2009), *Yurydychna Ukraine*, 2, pp. 4-7 (ukr).
28. *Pravo of Ukraine* (1993), 5-6, pp. 56-64 (ukr).
29. Linnyk N. V. (2008), Guarantees compliance Ukraine child rights and freedoms as enshrined in the international instruments to which is the obligation of the State, *collection of Scientific papers of Kamenetz-Podolsk National University*, 9, pp. 27-40 (ukr).
30. Snizhko M. (2009), Children's Rights in Ukraine on the basis of international agreements on family law, *Law Journal*, 3, pp. 83-90 (ukr).
31. Onishchenko N., Lvova O., Suniehin S. (2014), Rights and freedoms of the child: an introduction to the problem, 15 Mar., available at: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/13.pdf (ukr).
32. Obraztsova O. (2014), From the history of the idea of children's rights in the twentieth century, 15 Mar., available at: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1372&binn_rubrik_pl_articles=109 (rus).
33. Prots O. (2014), Protection of Children's Rights by Criminal Law Means, 15 Mar., available at: <http://radnuk.info/statti/229-kriminal-pravo/15322-2011-01-23-01-19-46.html> (ukr).
34. Kosenko I. (2003), Protection of minors victims of sexual crimes in *Pravo of Ukraine*, 2, pp. 35-37 (ukr).
35. Kyrenko S. (2002), Criminal protection of minors: the new Criminal Code – old problems, *Pravo of Ukraine*, 6, pp. 39-41 (ukr).
36. Popov H. V. (2014), Conformity activity of organs and agencies of the government to protect the rights and freedoms of children, 15 Mar., available at: http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2013/26_1law/039pop_ov.pdf (ukr).
37. Abramov V. I. (2007), *Child rights and their protection in Russia: general theoretical analysis*, Abstract of thesis for the degree of candidate of jurisprudence sciences after specialty 12.00.01 «Theory and History law and the state; History scholar of law and state», Saratov, 56 p. (rus).
38. Sabluk S. (2009), *The legal status of the child in Ukraine (theoretical and legal aspects)*, Thesis for the degree of doctor of jurisprudence sciences after specialty 12.00.01 «Theory and History of State and Law, History of Political and Legal Studies», Kyiv, 224 p. (ukr).
39. Opolska N. M. (2010), Legal protection of rights and freedoms of children in Ukraine (theoretical and legal aspects), Kyiv, 225 p. (ukr).
40. Moisieienko L. M. (2013), Christian denominations in the Donbass (1880 - 1914 years), Donetsk, 272 p. (ukr).
41. Pinkevich V. (2014), Stolypin and the religious question in the early twentieth century, 14 Feb., available at: <http://ni-journal.ru/archive/52ab0058/698cdbc/d055ee76/f0a6600a/>. (rus).
42. Mordukhay-Boltovskiy I. D., ed. (1896), *Laws of the Russian Empire in the XVI volumes*, St. Petersburg, XI, 406 p. (rus).
43. Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitelnykh 1885 g., (1892), St. Petersburg, 796 p. (rus).
44. Melgunov S. P. (1917), *Believers and freedom of conscience*, Moscow, 87 p. (rus).
45. Bendin A. (2014), Evolution of the concept of religious tolerance and the decree April 17, 14.Feb., available at: <http://ni-journal.ru>. (rus).
46. Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitelnykh 1885 g., (1892), St. Petersburg, 796 p. (rus).
47. Belov S. (1999), *Government policy toward non confessions of Russia in 1905 – 1917*, Thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.02, St. Petersburg, p. 49 (rus).
48. Tuytryumov I. M., compiler (1915), *Laws of the Russian Empire in the XVI volumes*, Petrograd, X (1877), 804 p. (rus).
49. Code of Laws the Russian Empire, the command of Emperor Nikolay I compiled by in XVI volumes (1890), St. Petersburg, XIV, 262 p. (rus).
50. Mordukhay-Boltovskiy I. D., ed. (1912), *Laws of the Russian Empire in the XVI volumes*, St. Petersburg, I, 440 p. (rus).
51. Ulozheniye o nakazaniyakh ugovolnykh i ispravitelnykh 1885 g., (1892), St. Petersburg, 796 p. (rus).
52. *Russkoye bogatstvo* (1903), 8, p. 175. (rus).
53. Pospelovskiy D. (1995), *Russian Orthodox Church in the twentieth century*, Moscow, 511 p. (rus).
54. Tuytryumov I. M., compiler (1915), *Laws of the Russian Empire in the XVI volumes*, Petrograd, X (1877), 804 p. (rus).

55. Code of Laws the Russian Empire, the command of Emperor Nikolay I compiled by in XVI volumes (1890), St. Petersburg, XIV, 262 p. (rus).
56. Klochkov V. (1982), Law and Religion, Politizdat, Moscow, p. 58 (rus).
57. Lazarevskiy N. I., ed. (1909), *Legislative acts of transitional period 1904-1908: collection of laws and manifestoes, decrees*, St. Petersburg, 1018 p. (rus).
58. *Pravitelstvenny Vestnik* (1904), December 14, № 283, p. 1 (rus).
59. Lazarevskiy N. I., ed. (1909), *Legislative acts of transitional period 1904-1908: collection of laws and manifestoes, decrees*, St. Petersburg, 1018 p. (rus).
60. Ugolovnoye ulozheniye on March 22 1903 (1911), Ed. NS Tagantsev, St. Petersburg, 628 p. (rus).
61. Central State Historical Archives of Ukraine in Kiev, fond 442, opys 855, sprava 92, 123 p. (ukr).
62. Ugolovnoye ulozheniye on March 22 1903 (1911), Ed. NS Tagantsev, St. Petersburg, 628 p. (rus).
63. Moisieienko L. M. (2013), Christian denominations in the Donbass (1880 – 1914 years), Donetsk, 272 p. (ukr).
64. Bobylova S. (2014), System of education in German and Mennonite colonies in the South Ukraine: Formation and Development (XIX - XX centuries), 25 March, available at: http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history_16/16_4.pdf. (ukr).
65. Zadoreichuk I. P. (2014), Development of Education in German in southern Ukraine 1789-1938, Abstract of thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.01 «History of Ukraine», 15 Mar., available at: <http://www.rusdeutsch.ru/biblio/files/Saderejtschuk.pdf> (ukr).
66. Lazarevskiy N. I., ed. (1909), *Legislative acts of transitional period 1904-1908: collection of laws and manifestoes, decrees*, St. Petersburg, pp. 488-489 (rus).
67. Zadoreichuk I. P. (2014), Legal regulation of education in the German southern Ukraine at the end of XVIII – early XX century, 12 Mar., available at: <http://radnuk.info/statti/554-konstzar/15013-xviii-.html> (ukr).
68. Karev A. V. (1957), Evangelical-Christian Movement in Russia, *Bratskiy vestnik*, 4, p. 9 (rus).
69. Lunacharskiy A. B. (2014), O narodnom prosveshchenii: obrashcheniye narodnogo komissara po prosveshcheniu 1917 by 12 Mar., available at: http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files/social_history_pedagogic/material_zagalni/Obrastchenie_Lunatscharskogo_1917.pdf (rus).
70. On separation church from state and school from church, 23 January 1918 (2014), Published: KADIS: Information and legal portal, 1 Mar., available at: <http://www.kadis.ru/texts/index.phtml?id=16796> (rus).
71. On Religious Associations: Resolution of the Central Executive Committee, SNK of the RSFSR of 08.04.1929 (2014), 1 Mar., available at: <http://russia.bestpravo.ru/ussr/data04/tex16632.htm> (rus).
72. On the application of Article 142 of the Criminal Code of the RSFSR: Resolution of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR of 18 March 1966 (2014), 24 Mar., available at: <http://www.r-komitet.ru/law/faith/ussr/razdel/18031966> (rus).
73. Criminal Code RSFSR of 25.07.1962 (2014), 27 Mar., available at: <http://www.r-komitet.ru/law/faith/ussr/razdel/27101960> (rus).
74. Code on Marriage and Family of the RSFSR of 30 July 1969 (2014), 27 Mar., available at: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp> (rus).

© Моїсєєнко Лариса

Надійшла до редакції 14.04.2014

УДК 631.173.2(09)

СИДОРОВ КОСТЯНТИН,

аспірант кафедри історії України

Житомирського державного університету імені Івана Франка

УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МАШИННО-ТРАКТОРНИХ СТАНЦІЙ У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

У статті досліджується проблема утворення та діяльності машинно-тракторних станцій у Радянському Союзі, починаючи від появи перших машинних товариств, тракторних колон та МТС у 20-30-х рр. ХХ століття та закінчуючи реорганізацією їх у ремонтно-технічні станції в 1958 р. Історичний процес створення, функціонування та реорганізації МТС розглядається в процесі сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: машинно-тракторна станція (МТС); тракторна колона; Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР); Житомирська область; сільське господарство.

Постановка проблеми. Наукове осмислення процесів, пов'язаних із вивченням реформ на селі у 20-60-х рр. ХХ ст., зокрема колгоспного будівництва й створення соціально-економічної інфраструктури села, є важливим з огляду на сучасні трансформації виробничої та соціальної сфери села.

Простежити зміни, що відбулися в керівних і технологічних ланках матеріальної сфери села, можна на

прикладі створення в Радянському Союзі мережі машинно-тракторних станцій (далі - МТС), що означало підлаштування під сільське господарство технічної бази та надання колгоспам виробничої та організаційної допомоги. Утворення МТС мало на меті раціональне поєднання організаційних форм великого колективного господарства та їх господарського самоуправління з матеріально-технічною допомогою й керівництвом з